

FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS: KÖRNYEZETI, TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI TÉNYEZŐK

Fleischer Tamás

Bevezetés

A fenntarthatóság értelmezésével kapcsolatos legfőbb probléma, hogy igen elterjedt a kifejezés olyan használata, amikor a döntéshozók egyszerűen az általuk kijelölt pálya tartós követésének a biztosítását, az annak útjában álló akadályok elhárítását, félresöpprését próbálják fenntartható fejlődésnek nevezni. Így születik meg – itthon és külföldön – a „fenntartható növekedés” vagy a „fenntartható mobilitás” kifejezés, amelyek mögött a tartalomnak kevés köze van a fenntarthatóság eredeti fogalmához. A fenntarthatóság követelménye ugyanis, éppen ellenkezőleg, azt hivatott kifejezni, hogy a célok nem választhatók meg egy-egy dimenzióban, ágazatban szabadon, hanem azoknak bonyolult rendszerösszefüggések következtében tiszteletben kell tartaniuk bizonyos korlátokat.

Az alábbiakban bemutatjuk, hogy a fenntarthatóság kritériumaként elterjedt időbeli, jövőre vonatkozó szempontok mellett nagy súlyt kell helyezni az adott időben egymás mellett élők kötelezettségeire is. A külpolitika éppen ebben a metszetben találkozik a legközvetlenebbül tennivalókkal. Egyrészt ide tartoznak a más nemzetek iránti szolidaritás formájában jelentkező kötelezettségek és normák, másfelől pedig itt jelentkezik a saját körülményeink megvédelmzése kapcsán felmerülő tennivalók.

A fenntartható fejlődés követelménye olyan keret és olyan globális és hosszú távon érvényesülő rendszerösszefüggés, ami a nemzetközi politika valamennyi más szereplőjének (is) peremfeltételeket és korlátokat jelent. Tanulmányozásával így megismerhető az a perspektivikus pálya, amin a nemzetközi politika egyáltalán haladhat. Ebben az értelemben tehát a fenntarthatóság szempontja távlatosabb összefüggéseket jelöl

meg, mint a külpolitika szokásos nemzetközi kitekintése, hiszen meghatározza a számunkra igazodási keretként szolgáló gazdaságok lehetséges pályáját is. A fenntarthatósági perspektíva figyelembevétele, tanulmányozása ezért nagyon fontos a külpolitikai stratégia számára. (Ugyanakkor természetesen ez a kijelentés még nem jelent biztosítékot arra nézve, hogy az alábbi tanulmány valóban jól ragadja meg a jövőben várható összefüggéseket.)

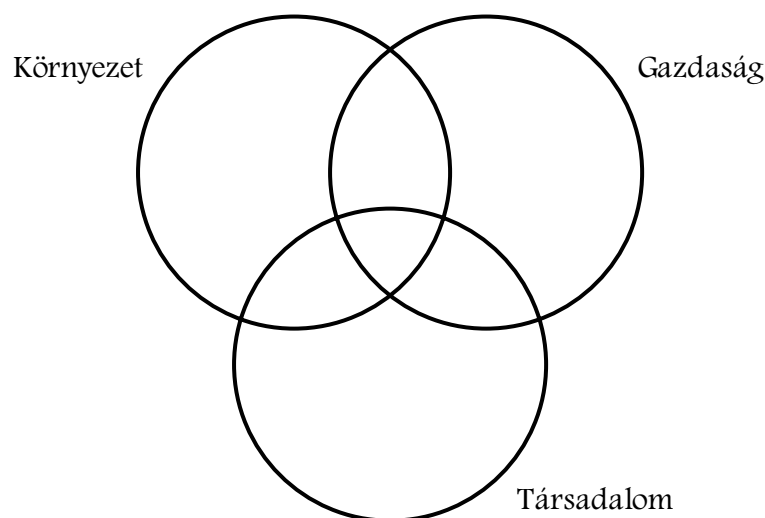
1) Fenntarthatóság, fenntartható fejlődés

A fenntarthatóság, a fenntartható fejlődés nagyon divatos, sokszor használt, részben le is járatott fogalom. A lényege mindenképpen olyan fejlődési pályára való törekvés, amelyik tartósan követhető, azaz amely mentén haladva a fejlődés során nem éljük fel a későbbi létezés tartálékait és lehetőségeit.

Egy nagyon elterjedt, jóllehet a definiálást megkerülő felsorolás a fenntarthatóság három pilléréről beszél, a gazdaságról, a társadalomról és a környezetről. Az ún. gyenge fenntarthatóság feltételének nevezett követelmény egyfelől azt mondja, hogy ennek a három pillérnek egyenlő fontossága van; másfelől pedig, hogy a gazdasági, a társadalmi és a környezeti tőke összegének nem szabad csökkennie a fejlesztések során.

1. ábra

A fenntarthatóság összetevőinek, a környezetnek, a társadalomnak és a gazdaságnak az egyenlő fontosságát kifejező elterjedt metaforikus ábrázolás



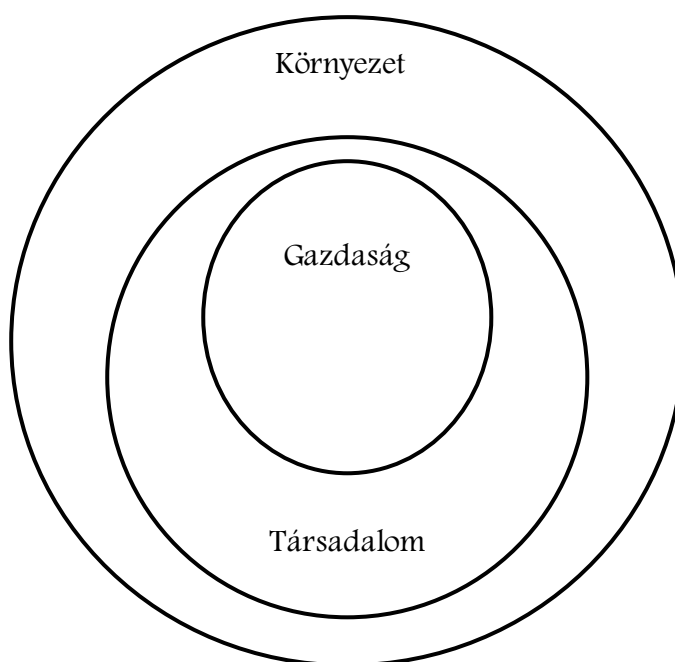
A gyenge fenntarthatóság követelménye így egymással helyettesíthetőnek feltételezi a gazdasági, a humán és a környezeti erőforrásokat, ezért ideológiát szolgáltat ahhoz, hogy átmenetileg a fejlesztések során egyik-másik tőke akár csökkenhet is, ha azt egy másik pillér ugyanebben az időszakban ellensúlyozza.

A gazdasági, a társadalmi és a környezeti szempontok egyenlő fontosságának deklarálása fontos kiinduló lépés volt, mivel felszínre hozta, hogy a gazdasági és társadalmi tényezők mellett a környezet sem hanyagolható el. Valójában azonban e megközelítés ennél többre nem is használható, mert hamis képet sugall a fenntarthatóság mibenlétéről.

A valóságban az egyes pillérek egymással való helyettesíthetősége igen korlátozott módon áll csak fenn, és mind a környezeti javak között, mind pedig a társadalmi-kulturális javak között vannak mással nem pótolható, úgynevezett kardinális értékek, amelyekre nézve tehát nem igaz az, hogy átmenetileg elveszthegethetők és később újrateremtethetők lennének. A gazdasági, a társadalmi és a környezeti tőke elemei, ebben a sorrendben, rendre egyre hosszabb idő alatt alakultak ki, egyre hosszabb élekciklussal rendelkeznek, és összefüggéseik csak olyan rendszerben modellezhetőek, amelyik figyelembe veszi ezeket az eltérő sajátosságokat. Arra van szükség, hogy a fenntarthatóság pilléreit ne egyszerűen csak felsoroljuk, hanem érvényre juttassuk a köztük lévő rendszerösszefüggéseket. A lassabban változó, meghatározó rendszernek alrendszerét képezi a fürgébb változásra képes összetevő. Ezt fejezi az egyes köröket egymáson belül elrendező ábrázolás. (2. ábra)

2. ábra

A fenntarthatóság pilléreinek, a környezet, a társadalom és a gazdaság egymásba ágyazódását kifejező ábrázolása



Az ábrázolásnak megfelelően érvényesített rendszerösszefüggésen alapul Herman Daly ún. erős fenntarthatósági kritériuma: a környezeti korlátokat önmagukban is be kell tartani. Ugyanakkor e feltételek betartását úgy kényszerülünk elérni, hogy közben nem közvetlenül a környezetre, hanem csupán annak alrendszerre vagyunk képesek hatni, nevezetesen a gazdaság, esetleg a társadalom folyamatait tudjuk közvetlenül befolyásolni. A hatások az alrendszereknek a külső kapcsolatain keresztül, közvetve érik el a környezet szintjét.

*

Miközben a fenntarthatóságnak számos meghatározása született, a leggyakrabban az ENSZ által létrehozott Bruntland-bizottság 1987-es jelentéséből származó megközelítést szokták idézni: a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely biztosítja a ma élők szükségleteinek kielégítését, anélkül hogy ezzel korlátozná a későbbi generációk lehetőségét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket. Ez tulajdonképpen az intergenerációs szolidaritás szükségességét fogalmazza meg.

Külkapcsolati stratégiáról beszélve ugyanakkor elengedhetetlen annak a hangsúlyozása, hogy a fenntarthatóság nem valósítható meg kizárólag ezen időbeli összefüggésre koncentrálni, hanem mellé kell tenni egy ehhez hasonló térbeli követelményt is, ami intra-generációs viszonylatban, azaz az egyidőben élők között érvényesítendő. A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely biztosítja az itt élők szükségleteinek kielégítését, anélkül hogy ezzel korlátozná a másutt élők lehetőségét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket. (Egész pontosan ez a másutt élők életkörülményei fenntarthatóságának a követelménye.)

Bár formailag ez a második összefüggés teljesen hasonló az eredeti Bruntland-mondathoz, valójában nem teljes az analógia. Az intergenerációs, vagyis az időbeli összefüggés egyirányú, a ma élőkre vonatkozóan ír elő kötelezettséget a későbbi generációk irányában; a későbbi élektől nem vár el viszonzást, hiszen nem is lennének képesek visszahatni a mai életre. Ezzel szemben a fenntarthatóság térbeli, intragenerációs követelménye kétirányú, mert nekünk tekintettel kell lennünk másokra (térbeli szolidaritás), de ez még nem elég, hiszen a hatás fordítva is terjed, azaz a mi feltételeinket is tönkretelhetik mások, ha ők nincsenek tekintettel a mi szükségleteinkre.

Mondhatjuk, hogy ők is legyenek szolidárisak velünk, de hát ezt vagy meghallgatják, vagy nem. Szigorúan véve arra a megállapításra jutunk, hogy a földi élet fenntarthatósága nem is képzelhető el lokálisan, egy-egy térségben, csak globálisan, a Föld egészén. Kicsit megengetőbb módon és a jelenlegi (fenntarthatatlan) kiinduló helyzetre is figyelemmel viszont azt kell mondanunk, hogy amíg nem minden térség

teljesíti a térbeli fenntarthatóság követelményét, addig a szolidaritás mellett fel kell készülnünk saját térségünk káros külső hatásoktól való megvédésére is, ahhoz hogy a saját térségünkben kvázi fenntartható körülményeket legyünk képesek biztosítani.

2) A kiinduló helyzet

A fenntarthatóság és a külstratégia összefüggéseinek tárgyalására elvileg két megközelítés kínálkozik. Az egyik, a teljesebb módszer lenne a készülő stratégia valamennyi megállapításának a szembesítése a fenntarthatósági szempontrendszerrel. Ez tulajdonképpen a külkapcsolati stratégia fenntarthatósági elemzésének (*sustainability assessment*) az elvégzését jelentené, amit mindenképpen javaslunk is megtenni. Saját javaslatunknál erősebb érv az, hogy az uniós ajánlások is azt szorgalmazzák, hogy a fenntartható fejlődésnek az összes ágazat és szakpolitika központi célkitűzésévé kell válnia (KvVM 2005). Ugyanakkor a fenntarthatósági elemzés elvégzése nyilvánvalóan meghaladja jelen fejezet lehetőségeit és, többek között, valamennyi többi fejezet anyagának áttekintését (továbbá a fenntarthatósági normarendszerrel való ütköztetését¹) is igényli.

Végül is e fejezetben egy másik megközelítést választottunk, amikor is a fenntarthatósági alapelvekből próbálunk levezetni egyes összefüggéseket, amelyek relevánsak lehetnek a külstratégia számára. Ekkor azonban a másik oldalról nézve óhatatlanul az történik, hogy a külstratégiának kiragadjuk egyes olyan elemeit, amelyek esetében a fenntarthatóság követelményrendszerének a figyelembevétele markáns szerepet kaphat, és jelentősen befolyásolhatja a megszülető ajánlásokat.

Az előzőekben ismertetett koncepcionális megközelítésből mindenképp előtt a magasabb szintű rendszerek keretfeltételeihez való alkalmazkodás követelménye, továbbá a fenntarthatósági értelemben szükséges térségi önvédelem követelménye az, amire az alábbiakban támaszkodni akarunk. Előrebocsátható, hogy a térségi együttműködések, integrációk kérdéskörét találtuk a külkapcsolati stratégián belül olyannak, ami erős érzékenységet mutat a fenti kérdésekkel.

Az éles térbeli határok megszűnésével a térségi önvédelemnek csökken a határokhoz kapcsolható összetevője, és megnövekszik ezzel kapcsolatban a belső struktúráknak a szerepe, jelentősége. (A belső struk-

¹ Utóbbi kereteit a betervezés szakaszában lévő nemzeti fenntartható fejlődésstratégia hivatott rövidesen biztosítani.

túra nélküli térség teljesen és fékezetlenül kiszolgáltatott a kívülről érkező hatásoknak. Ezzel ellentétben a merev belső struktúra viszont ellenáll, és képtelen alkalmazkodni a változásokhoz. A fenntarthatóságot a létező, aktív, saját funkcióit ellátó, ugyanakkor a külső hatásokhoz, az állandó változásokhoz alkalmazkodni tudó belső struktúrák képesek biztosítani. Ezen az összefüggésen keresztül a külkapcsolatoktól első pillanatra függetlennek tetsző belsőstruktúra-építési kérdések egyre szorosabban kapcsolódnak össze a külkapcsolati stratégiával.)

Az adaptációképesség elsajátítása maga is egy tanulási folyamat, ami fokozatosságot kíván. Ez mind a belső struktúrák átrendezésére, mind a külső kapcsolatok szintjére érvényes.

A belső struktúrák itt releváns tartalmát nézve a „többszintű kormányzás” elveinek megfelelő átrendeződési folyamatát érdemes kiemelni, amennyiben nő a nem kormányzati tényezők (üzleti és civil szervezetek, önkormányzatok, szakmai és tudományos szervezetek, egyházak stb.) transznacionális tevékenysége, és ezáltal a külpolitika részben „társadalmasodik” (Kiss J. L. 2006).

A hagyományos „állami” külpolitikát ma érő másik kihívás a szuverén döntések egy részének az uniós tagságból eredő felfelé csúszása. Az európai integrációt illetően egyfelől minden csatlakozó ország ellenzi a többsebességes uniót, és feltételezi, hogy az egységes szerveződés számára gyorsabb fejlődést jelent, magasabb szintre való korábbi eljutással („teljes tagság”) jár. Ugyanakkor másfelől a gyakorlat (az euróövezet, a folyamatos csatlakozások és felkészülések, a derogációk, az ideiglenes szabályok, Schengen, a mindenkori fejlettebbek dinamikája, eltérő céljai stb.) ezzel teljesen ellentétes folyamatot mutat. Ebben a vonatkozásban hazai szinten is ellentmondás van az eszményi, az egységes, de ugyanakkor a szuverenitás jelentősebb elvesztésével járó, megállapodott uniót feltételező jövőkép, és a regionális pozicionálásra vonatkozó fontos, de erőtlén, a stratégiai összefüggéseket nélkülöző jövőkép között.

Amennyiben az önvédelem szempontját itt a felfelé csúszó hatáskörök, döntések ellenőrizhetőségének mértékével kötjük össze, akkor azt mondhatjuk, hogy minél feljebb kerül az adott hatáskör, annál kisebb marad a döntéshozatal során annak befolyásolhatósága, azaz a döntések annál inkább tekinthetők tőlünk nagymértékben független külső adottságnak, amelyhez kész tényként kell alkalmazkodnunk.

3) Várható trendek a világban

A fenntarthatósági szemlélet elterjedésére vonatkozóan könnyebb hosszú távra jósolni, mint rövidebbre, mert 30-50 éves időtávban egyszerűen elképzelhetetlen, hogy ne a külső körülményekkel, korlátokkal számoló fejlesztési elképzelések érvényesüljenek. Rövidebb távon a fenntarthatósági forgatókönyvek szintén megszületnek, de a gyakorlatban korlátozottan érvényesülnek.

Bár a kiindulást ott értelemszerűen a klímaváltozással kapcsolatos elképzelések képezték, a klímaváltozással foglalkozó kormányközi együttműködés (IPCC 2001) keretében kidolgozott fő forgatókönyvek egyik variációs tényezője éppen a fenntarthatóság figyelembevétele volt. Az egyik tengely két pólusa egyfelől a gazdasági tényezőkön, a hatékonyságon, a piac mindenhatóságán, a versenyen alapuló fejlődés (A), másfelől a környezet és a méltányosság szempontjainak, a közösségi döntéshozatalnak, együttműködésnek teret adó (B) fejlődés. A másik tengely a globális, egybekapcsolt világtól (1) vezet a lokális, szétdaraboltabb, regionális világ (2) felé. Az egymásra merőleges tengelyek négy síknegyedet alkotnak, és ezek képezik a négy fő, alapul vehető forgatókönyvet.

Az A1, a globális piac forgatókönyve leépíti az állami beavatkozást, a globális verseny biztosítását teszi vezető elvé, alapvetően magánpénzekből történő fejlesztésekkel; ennek megfelelően a tőkét koncentráló nagy transznacionális vállalatokat hozza helyzetbe. Miközben a jelszó a globális verseny, nagyon polarizált világ jön létre, ami ugyanakkor kedvez például a jelentős technológiai beruházásoknak.

A B1, a globális kooperáció forgatókönyve esetén a társadalmi és környezeti tényezők nagy súlyt kapnak, létrejön a világkormány és öszbolygói szinten fogalmazódnak meg a méltányosság és a kiegyenlítés kérdései. A helyzet úgy képzelhető el, mint egy kifejezetten kiegyenlítő és környezetorientált politikát folytató „világméretű EU”. Intézményfejlesztés, bürokrácia, ugyanakkor a térségi konvergencia nem csak szlogen, de aktív politika is, ami nem szorulhat az üzleti és versenyszempontok mögé. A technológia fejlődésére ez a forgatókönyv biztosítja a legnagyobb lehetőséget, a központosított irányítás miatt, de a forgatókönyv irányultsága mentén ez a fejlesztés környezetbarát, és képes nagy áttöréseket elérni, és gyökeres változásokat életbe léptetni.

Az A2, a regionális piac forgatókönyve protekcionista, a globalizációtól elforduló, ugyanakkor hatékonyságorientált helyi piacok rendsze-

rét építi fel (nem teljesen mentesen némi önellentmondástól, mivel ez a forgatókönyv az államoknak, a piacon kívüli intézményeknek kevés játéktérrel ad, kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy a protekcionista térségi politikák hordozóivá a teret maguk között korábban felosztó korlátozott hatótávolságú transznacionálisvállalat-típusú térségi nagyvállalatok válnak). A régiók belső kapcsolatrendszere válik dominánssá. A technológiai fejlődés nem produkál radikális változásokat, a folyamatos korrigáló fejlesztések a jellemzőek, így a meglévő struktúrák könnyen megmerevedhetnek.

Végül a B2, a regionális kooperáció forgatókönyve is konzisztens megoldást kínál. Itt ugyanis a regionális intézmények irányítják a térségen belüli kiegyenlítést szolgáló, méltányosságot és környezeti értéket tiszteletben tartó fejlesztéseket, és a fenntarthatósági elvekkel egyrészt logikusan összefér a kis távolságok dominanciájára, a helyi értékekre építő politika, másfelől ennek a térségcentrikus politikának létezik az alanya, a térségi intézményhálózat. Ez a forgatókönyv van leginkább összhangban a fenntartható fejlődés kívánalmaival, a térségen belüli termelés, kereskedelem, munkaerő dominanciája összhangba hozható a környezeti szempontból kívánatos, ezt kiszolgáló belső kapcsolatrendszerrel. A térségi intézményrendszer léte biztosítékot nyújt az áttörést jelentő innovációk, strukturális átrendezések, továbbá a radikális technológiai újítások bevezetésére.

A világban zajló rövid távú folyamatok az időnként felerősödő deklarációk ellenére az A1 (globális piac) forgatókönyvhöz állnak közel. A fenntarthatóságot szem előtt tartó B1 és B2 forgatókönyvek kifejezik a fenntarthatóság sajátos dilemmáját: a fenntartható fejlődés végül is csak globális szinten jöhet létre, amit megkönnyít elképzelni a globális intézményrendszert felvonultató B1 (globális együttműködés) forgatókönyv. Ugyanakkor a fenntarthatóság a maga sajátos tartalma szempontjából jobban összefér a kisebb regionális egységek belső együttműködését feltételező B2 (regionális együttműködés) forgatókönyvvel. A továbbiakban a hazai külstratégia elvi és gyakorlati ajánlásainak megtételekor nagymértékben építünk ez utóbbi megállapításra.

E rövid áttekintésben csak felvetjük, hogy nemcsak a forgatókönyvek tartalmának önmagunkban való elemzése érdekes, hanem azt is érdemes a következő lépésben áttekinteni, hogy vajon az egyes forgatókönyvek mennyire rugalmasak a másféle bekövetkező forgatókönyvek irányában: azaz mi történik, ha például A1 forgatókönyvre készülünk, miközben mondjuk B2 következik be, vagy fordítva.

A „mire készülünk – mi következik be” mátrix sémája:

	A1	B1	A2	B2
A1				
B1				
A2				
B2				

A tényleges jövőbeli esetek száma még ennél is nagyobb, hiszen a valóságban három szint van: mi mire készülünk, a világ mire készül, és végül mi következik be.

4) A magyar külstratégia mozgástere

A fenntarthatóság, sajátos tartalmánál fogva, teljes egészében nem alakulhat ki egyetlen országban, csak globális, de legalábbis összeurópai keretek között. Ennek ellenére, mint minden innováció esetén, itt is azok lesznek a nyertesek, akik korán (de nem túl korán), jó időben lépnek. Ugyanakkor hosszú távon, ahogy arra már utaltunk, nem tartjuk kétségesnek, hogy a világ jövője csakis együttműködésen alapuló fenntarthatósági forгатókönyvre épülhet.

Így hosszú távon a mozgástér nem nagy. Mindenképpen a környezeti korlátokat figyelembe vevő fejlesztések felé kell lépni. Rövidebb távon, megítélésünk szerint, növeli a fenntarthatóság felé való korábbi elmozdulás esélyeit, ha nem monolit egységként, hanem kisebb regionális térségekben, valamennyire külön utakat is kipróbálni engedő unióval számolhatunk.

A fenntarthatóság felé időben történő lépés aktív stratégiát kíván, azaz ennek nem kedvez a nyájstratégia (mindig arra megyünk, amerre a többiek), mert az ilyen sodródással eleve lemondunk az önálló stratégiameghatározásról.

5) Elvi és gyakorlati ajánlások

a) Intézményi szinten, európai léptékben gondolkodva

Érdemes volna uniós szinten is végiggondolni, vajon a jelenlegi kulcsproblémák egy jelentékeny hányadát (alkotmányozás kudarca, bővítési kiábrándultság, mérsékelt gazdasági teljesítmény) nem éppen az erőltetett egységesség felhagyása révén lehetne-e gyorsan meghaladni. Ebben az esetben a fejlettebb országok is homogénebb rendszerben, egyszerűbb döntéshozatallal, gyorsabban haladhatnának, és cserében nagyobb áldozatot lennének képesek vállalni a következő lépcső országainak felzárkóztatásában.

A másik oldalon, a felzárkóztatás folyamata ugyancsak egyértelműbbé válna, és az ebbe a tömbbe kerülő országok számára ugyancsak reálisabbá válhatna a közös felzárkóztatási stratégia kialakítása, ha az erre vonatkozó döntések nagyobb hányada ezen országcsoport közös döntési kompetenciájába kerülne. Megnőne annak az esélye, hogy az ország számára fontos döntések, valamint az ennél eggyel magasabb szinten (országcsoportszinten) kialakított elvárások közös irányba húzzanak, hiszen az országcsoport valamennyi tagja hasonló fejlődésben lenne érdekelt, ami a mai unióban csak formálisan, illetve csak a legátfogóbb célok szintjén mondható el.

Az összuniós, ezen belül külön-külön is az első és a második lépcső szintjére vonatkozóan, továbbá Magyarországra vonatkozóan mérlegelt előnyök és hátrányok elemzése nyomán lehetne megállapítani, hogy érdemes-e ezzel a javaslattal előhozakodni. Ha igen, akkor jelentős hitelt adna az elképzelésnek, hogy éppen egy felzárkozó csoporton belüli ország áll elő vele, és nem a „fejlettek” tömbje. Ez a kezdeményezés lehetőséget adna arra, hogy a potenciális összuniós szinten jelentkező előnyökből a tárgyalások során a felzárkózás érdemi segítésére a jelenlegihez képest többszörös támogatás jusson.

Emellett a vázolt keret sikere esetén alkalmas lehetne arra, hogy további mintává váljon, amennyiben egyedi országok helyett, ahol arra lehetőség van, országcsoportokra bízott közös stratégiák mentén (azaz nem a hasonló helyzetű országok egymás elleni versengésére alapozva, hanem éppen ezek együttműködését erősítve) kerülhetne sor további nemzetközi felzárkóztatási akciók kialakítására. (Látványos ellenpélda volt a még csak nem is országcsoportot jelentő Ciprus esete, ahol az unió elszalasztotta, hogy a csatlakozás feltételül a térségi együttműködésben való előrelépéshez ragaszkodjon.) Összességében e stratégia az

országcsoporthoz, térségek belső együttműködésének javításához kapcsolná a támogatásokat, ami potenciális uniós csatlakozó országok esetében magának az uniónak is elemi érdeke, de esetenként a világ más térségeire vonatkozó segítségnyújtásnál is irányadó lehet.

(b) Tartalmi kérdésekben, hazai célra

Az A–B (egydimenziós gazdasági szemlélet *versus* fenntarthatóság) skálán tekintve a jelenlegi hazai tervezést a lelkes, kissé túlbuzgó, a verseny piacot elősegítő szabályozás és immel-ámmal megtett, részben elszabotált környezeti, továbbá szociális lépések jellemzik. Az utóbbi esetben kifejezetten fordított alapállásban: nagy lendülettel meghirdetett, szociális vívmányokat lebontó reformok, amelyektől a legerősebb érdekérvényesítő csoportoktól visszarettenve rendre visszatáncol a politika. Ez az út nem vezet a fenntarthatóbb világ felé. Helyette a stratégiailag felépített, környezettudatos tervezésre lenne szükség, és ennek radikalizmusából kellene kompromisszumként az egyelőre fennálló piaci kényszerek miatt engedni.

Tudatos külpolitikai stratégiát ebben a kérdésben csak felépített belpolitikai, szakpolitikai háttér birtokában lehet sikeresen konstruálni.

* * * * *

Referenciák

A Kormány Európa-politikai stratégiájának új irányairól és feladatairól (2006)

http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/eu/kormany_europa_politikai_strategiaja/europa_politikai_strategia.htm

IPCC (2001): *Third Assessment Report* (TAR)

Kiss J. László (2006): *A magyar külpolitika újragondolása, avagy egy új külpolitikai stratégia keresése*. Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központja Hírlevele Vol. 2, No. 20, 8 p.

KvVM (2005): *A fenntartható fejlődés stratégiájának szempont- és követelményrendszere*. Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, március.



MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
VILÁGGAZDASÁGI KUTATÓINTÉZET



CENTER FOR EU ENLARGEMENT
STUDIES

HÁTTÉRTANULMÁNYOK A MAGYAR KÜLSTRATÉGIÁHOZ I.



MAGYARORSZÁG GLOBÁLIS KÖRNYEZETE 2020-IG

Szerkesztette
Farkas Péter és Fóti Gábor

2007